

გიორგი გოცირიძე

სვანთა დასახლებები ქვემო ქართლში

(გარდაბნისა და მარნეულის რაიონები)

„სვანეთიდან წამოღებული მონადირის ხელჯოხი შემომრჩა, აქ აღარ მჭირდება, რადგან ნადირობით ვეღარ ვნადირობ და ჭიუხებშიც არ მიწევს წასვლა. საქონელსაც არ ვერეკები მთაში. ახლა ეს ჯოხი წარსულს მაგონებს მხოლოდ და მეც ფიქრებში ჩაძირულს მშობლიური სვანეთი მიხმობს, სულს მიფორიაქებს...“

ეს სევდანარევი სიტყვები ეპიგრამად რომ გამოვიყენე, ჩემი საველე დღიურიდანაა ამოწერილი. იგი სვან კაცს – უჩა ხარზიანს ეკუთვნის, წარმოშობით მულახის თემიდან, გარდაბანში 1951 წელს ჩამოსულა განაწილებით და აქ გაატარა მთელი ცხოვრება. საინტერესო პიროვნება იყო, ბატონი უჩა, მაღალი, წარმოსადეგი, ავტორიტეტული, ღვაწლმოსილი, კულტურის დამსახურებული მუშაკი. ის ჩვენი ეთნოგრაფიული ექსპედიციის¹ მასპინძელიც გახლდათ და ბევრი რამ გვიაზღო კიდეც აქაურ სვანებზე, მიგრანტებზე, მათ ყოფა-ცხოვრებაზე. ასე რომ ამ სტატიის დაწერას გარკვეულწილად მასაც ვუმაღლი.

ქვემო ქართლი ისტორიული ბედით გამორჩეული კუთხეა საქართველოსი, ნ. ბერძენიშვილი მას სამხრეთ საქართველოს ისტორიულ კარიბჭეს უწოდებდა.² მძაფრი პოლიტიკური პერიპეტიებისა და სოციალური პროცესების გამო იგი დროთა განმავლობაში ისეთ მჭიდროდ დასახლებულ პოლიეთნიკურ

¹ მხედველობაში გვაქვს 2003-2007 წლების ქვემო ქართლის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია (გ. გოცირიძე, ღ. ბერიაშვილი, მ. ქანთარია, მ. ხაზრაძე, გ. დავითაშვილი). ექსპედიციის მასალები დღიურების სახით ინახება ავტორებთან.

² ნ. ბერძენიშვილი. ქვემო ქართლი. წგ.: „საქართველოს ისტორიის საკითხები“. წ. XIII. თბ. 1990.

რეგიონად ჩამოყალიბდა, სადაც საკუთრივ ქართველების გარდა კავკასიური და არაკავკასიური წარმომავლობის სხვადასხვა ეთნოსი ცხოვრობს: (სომხები, ბერძნები, აზერბაიჯანელები, აისორები, რუსები). მათი ადაპტაციის, სოციალური და კულტურული ინტეგრაციის პროცესების შესწავლა მიმდინარე გლობალიზაციის ფონზე განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს. ქართულ საისტორიო მეცნიერებაში ქვემო ქართლის რეგიონი წმინდა ისტორიის, არქეოლოგიისა და ისტორიული გეოგრაფიის თვალსაზრისით საფუძველიანად არის შესწავლილი (ივ. ჯავახიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, ლ. მუსხელიშვილი, ი. ლორთქიფანიძე, დ. მუსხელიშვილი, დ. ბერძენიშვილი, კ. ხარაძე, ქ. ქუთათელაძე და სხვები).³ მაგრამ საკუთრივ ეთნოგრაფიული კუთხით, მცირე გამონაკლისის გარდა (გ. ჩიტაია, გ. ჯალაბაძე, ლ. ფრუიძე, ლ. ბოჭორიშვილი),⁴ მეტადრე გარდაბნისა და მარნეულის მაგალითზე, ძალიან მცირე რამაა გაკეთებული. ბოლო ხანებში ვეცადეთ ეს ხარვეზი რამდენიმე სტატიით შეგვევსო, მაგრამ, ბუნებრივია, ესეც არ არის საკმარისი და კვლევა ამ მიმართულებით ახლაც მიმდინარეობს.⁵

იმ ქართველურ ეთნოგრაფიულ ჯგუფებს შორის, რომლებიც დღეს ქვემო ქართლის რეგიონში (კერძოდ, მარნეულისა და გარდაბნის რაიონებში) ცხოვრობენ (ქართლელები, კახელები, იმერლები, რაჭველები, მთიულელები, ფშავ-ხევსურები, აჭარლები), არიან სვანებიც; მათი აქ მოსვლა და დასახლე-

³ დ. მუსხელიშვილი. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები. II. თბ. 1980; დ. ბერძენიშვილი. ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან. I. ქვემო ქართლი. თბ. 1979; კ. ხარაძე. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფია. ქვემო ქართლი. თბ. 1991; ი. ლორთქიფანიძე. ქვემო ქართლი XVIII საუკუნის I მეოთხედში. წყაროების გამოკვლევა და საგეოგრაფიო ცნობები. ნაწ. I და II. ტფ. 1935; ი. ლორთქიფანიძე. ქვემო ქართლი XVIII საუკუნის I მეოთხედში. მოსახლეობის და მფლობელობის სტატისტიკა. ნაწ. III და IV. თბ. 1938; ქ. ქუთათელაძე. ქვემო ქართლი (პოლიტიკური ისტორიის საკითხები). თბ. 2001.

⁴ გ. ჩიტაია. ეთნოგრაფიული მოგზაურობიდან აღბუღადაის რაიონში. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე. ტ. IV. თბ. 1928. კრებ.: „ქვემო ქართლი“ (ეთნოგრაფიული გამოკვლევა). თბ. 1990; ლ. ბოჭორიშვილი. ქვემო ქართლის ისტორიული გეოგრაფიიდან (საფლავის ძეგლები). ჟურნ.: „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“ (მსე). ტ. VIII. თბ. 1956; ლ. ფრუიძე. ქვემო ქართლის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია. „მაცნე“. ისტორიის სერია. №4. თბილისი 1971, გვ. 174-178.

⁵ მ. ქანთარია, გ. გოცირიძე. მარნეულის რაიონის ეთნო-დემოგრაფიული თავისებურებანი. ჟურნ.: „მსე“. XXV. თბ. 2005, გვ. 263-275; გ. გოცირიძე. გარდაბანი (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მერიდიანები). მოსე ჯანაშვილის დაბადებიდან 150 წლისთავისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ. 2005, გვ. 100-104; Г. Ш. Гоциридзе, Л. К. Бериашвили. Глобализация и проблемы развития традиционных хозяйственно-культурных взаимоотношений в полиэтнической среде (Марнеульский район). „კავკასიის ეთნოლოგიური კრებული“. ტ. IX. ეძღვნება რუსულან ხარაძის ხსოვნას. თბ. 2005, გვ. 116-125.

ბა სხვადასხვა დროსა და სხვადასხვა ვითარებაში მოხდა. ძირითადად ეს მიგრაციები ეტაპობრივად გასული საუკუნის პირველ და მეორე ნახევარში მიმდინარეობდა, ერთი მხრივ, დაკავშირებული იყო მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ მოსახლეობის გეგმიურ გადასახლებებთან (1947-1954 წწ.), მეორეს მხრივ, 1987-1989 წლებში სვანეთში დატრიალებულ სტიქიურ უბედურებებთან.⁶ პირველ პერიოდში გეგმიური გადასახლების ძირითადი მიზეზი მთიან რეგიონებში შექმნილი განსაკუთრებული მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური და დემოგრაფიული სიტუაცია იყო (მცირემიწიანობა, ჭარბმოსახლეობა), ამიტომაც მთავრობამ „განტვირთვის“ მიზნით მთიელების ბარში ჩამოსახლება დაიწყო, რაც მთელი საქართველოს მასშტაბით განხორციელდა და ბუნებრივია, სვანებსაც შეეხო, მაგრამ სვანთა ყველაზე მასობრივი „დეპორტაცია“ უფრო მეორე პერიოდში (1987-1989 წწ.) მოხდა, როცა ზვავების ჩამოწოლამ ასობით ადამიანის სიცოცხლე იმსხვერპლა, დაანგრია და გაანადგურა სოფლები.⁷ ეკომიგრანტები ქვეყნის თითქმის ყველა კუთხეში გადაანაწილეს, მათ შორის, ქვემო ქართლში: ბოლნისის, ღმანისის, გარდაბნის, მარნეულის, თეთრიწყაროს რაიონებში, აგრეთვე, თბილისის შემოგარენში – სოფლებში – ლილოსა და გამარჯვებაში, რომლებიც მაშინ ადმინისტრაციულად გარდაბნის რაიონში შედიოდნენ.

მარნეულის რაიონში სვანთა კომპაქტური დასახლების პუნქტია სოფელი თამარისი, რომელსაც მიგრანტებმა „მეორე მულახი“ უწოდეს, რადგან მულახის თემიდან არიან წამოსულები.⁸ ადრე აქ (თამარისში), მათ მოსვლამდე, გერმანელები ცხოვრობდნენ, შესაბამისად, ამ დასახლებას გერმანული სახელი, „ტრაუნბერგი“ უწოდეს.⁹ გერმანელებამდე რა ერქვა ამ სოფელს, არ ახსოვთ, მაგრამ მოგვიანებით რომ თამარისი შეარქვეს, ამას საინტერესო ლეგენდით ამართლებენ. ლეგენდის თანახმად, ძველად ამ ადგილებში თამარ მეფეს გამოუვლია თავისი ამალით, როცა წასულა, გზაში მანდილი დავარდნია. ის ერთ გლეხს უპოვნია და უკითხავს ვისიად ეს მანდილი? უპასუხიათ „თამარისო“. ასე გაჩენილა ტიპონიმი თამარისი.¹⁰ ამკარაა, რომ ის სვანებმა აღადგინეს. მაგრამ აქვე უნდა დავძინოთ, რომ ეს ისტორიული მეხსიერების

⁶ ლ. ნიჟარაძე. კოშკმა კოშკს გადაუძახა. თბ. 1996, გვ. 3-19.

⁷ ლ. ნიჟარაძე. კოშკმა კოშკს გადაუძახა.

⁸ ლ. ნიჟარაძე. კოშკმა კოშკს გადაუძახა, გვ. 3-19.

⁹ გ. მანჯგალაძე. გერმანელი კოლონისტები ამიერკავკასიაში. თბ. 1974, გვ. 11; გ. გოცირიძე. ქვემო ქართლის ექსპედიციის დღიურები. 2005. რე. №2.

¹⁰ გ. მანჯგალაძე. გერმანელი კოლონისტები ამიერკავკასიაში, გვ. 11; გ. გოცირიძე. ქვემო ქართლის ექსპედიციის დღიურები. 2005. რე. №2.

ერთი მაგალითია, ხალხური ვერსია მხოლოდ და მას საგანგებო მეცნიერული კვლევა ესაჭიროება.

გადმოგვცემენ, რომ როცა თამარისში სვანები მოვიდნენ, ადგილობრივმა ხელისუფლებამ მათ საცხოვრებლად სწორედ გერმანელებისაგან დატოვებული სახლები გადასცა, თუმცა სხვა „ახალშენებიც“ („კოტეჯებიც“) დაახვედრეს. ასე შეიქმნა აქ სვანებით დასახლებული დიდი უბანი, რომელიც დღეს ტრადიციული ცხოვრებით ცხოვრობს, მიუხედავად გარკვეული სირთულეების, რაზეც ქვემოთ საგანგებოდ გვექნება საუბარი.

რაც შეეხება გარდაბნის რაიონს. აქ სვანებით ყველაზე მჭიდროდ დასახლებული სოფელია „ლემშვანიერა“ – „სასვანო“, სადაც ამჟამად 700-მდე კომლი ცხოვრობს. დასახლების ფორმა აქაც უბნობრივია და „თემების“ მიხედვითაა განაწილებლი. სულ 5 უბანია (იხ. თანდართული სქემა).

პირველ უბანში უშვულიდან, კალადან, ადიშიდან მოსულები არიან: ავალიანები, ქალდანები, ჭელიძეები, ნიჟარაძეები, ჩარქსელიანები, ღვაჩლიანები, რატიანები.

მეორე უბანში მულახის თემიდან: იოსელიანები, შერვაშიძეები, მარგია-ნები, ჟორჟოლიანები.

მესამე უბანში: იფარიდან და ლატალიდან ხვისტანები, გულბანები, პირველები, კორძაიები.

მეოთხე უბანში ლენჯერიდან: გულედანები, შუკვანები.

მეხუთე უბანში კალადან: მარგვლიანები, ხარძიანები, გველებიანები (გველესიანების განაყარნი) და სხვები. სულ მთელ დასახლებაში 700-მდე ოჯახია.

ლემშვანიერა უშუალოდ ესაზღვრება აზერბაიჯანელებით დასახლებულ სოფელ ჯანდარას და ქართველების სოფელ მზიანეთს. მზიანეთიც გვიან შერქმეული სახელი უნდა იყოს, თუმცა ლემშვანიერაზე ადრეული. აქ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დაახლოებით 1945-1955 წლებში მსჯავრდებულთა „კოლონია“ (თავისუფალი განსახლება) ყოფილა, მსჯავრდებულებისათვის განკუთვნილი. მათ მეურნეობაში ამუშავებდნენ. სასჯელის მოხდის შემდეგ კი ბევრი მათგანი ადგილზე დარჩენილა საცხოვრებლად და ოჯახი შეუქმნია. მერე სოფელი თანდათან გაფართოებულა და ქვეყნის სხვადასხვა კუთხიდან მოსულები შემატებიან (ფშაველები, ხევსურები, მთიულები, იმერლები, რაჭველები). რაც შეეხება სვანებს, ისინი თავიდან მზიანეთში ჩაუსახლებიათ, მაგრამ შემდეგ ცალკე გამოყოფილან ახლანდელი ლემშვანიერას ტერიტორიაზე; ახ-

ლა ეს უკანასკნელი ცალკე საკრებულოა და მზიანეთიც მასში შედის.

სვანები ასევე კომპაქტურად ცხოვრობენ სოფელ ლელაშხაში (154 კომლი), ნაგებში (50 კომლი), კაპანახში. კაპანახში ლენტეხის რაიონიდან გადმოსახლებულები არიან: ონიანები, ქურასბედიანები, ხაბულიანები, ლიპარტელიანები, დაახლოებით, 100-ზე მეტი ოჯახი. გარდა ამისა, ცხოვრობენ თვით ქალაქშიც (გარდაბანში), მაგრამ – გაფანტულად (ქარხნის ტერიტორიაზე, ქალაქის შემოსასვლელში და სხვ.), რის გამოც მათ დასახლებას რაიმე სახელწოდება არ აქვს. ლეგენდებია შემონახული ლომთაგორული ლაშხების შესახებაც, პირველი ლაშხი (რაიონში) 50-იან წლებში დასახლებულა. მისი ერთ-ერთი შთამომავალი კახა ლაშხი კი ჩვენი ექსპედიციის დროს ლომთაგორის საცდელ მეურნეობას ხელმძღვანელობდა. მან ძალიან ბევრი რამ გვიაშბო მარნეულში სვანთა ჩამოსახლების ისტორიაზე, თავის წინაპარზე.¹¹

უჩა ხარზიანის გადმოცემით, სვანები კომპაქტურად ცხოვრობენ თბილისის შემოგარენშიც, ლილოში (64 კომლი), კრწანისში 140, ფონიჭალაში (100 კომლი). ამას ემატება აფხაზეთიდან იძულებით გადაადგილებულთა 500-ზე მეტი ოჯახი, რომლებიც სხვადასხვა ადგილებზე არიან გაფანტულნი.¹²

მიგრანტთა გადმოცემით, თავიდან სვანებს ძალიან გაჭირვებით ადგილობრივ პირობებთან შეგუება. (ცხელი კლიმატი, მშრალი ჰავა, უწყლობა) ამიტომაც ბევრი მათგანი უკან გაბრუნებულა, დარჩენილებმა კი როტული და ხანგრძლივი ადაპტაცია გაიარეს. ეკონომიკურ პირობებთან ერთად საქმეს ისიც ართულებდა, რომ მონოეთნიკური გარემოდან პოლიეთნიკურ გარემოში აღმოჩნდნენ. მთის ამაყ, პატრიოტ სვანებს ადგილობრივ მოსახლეობასთანაც გაუძნელდა ურთიერთობა. ამიტომაც პირველ ხანებში ეთნოკონფლიქტური სიტუაცია შეიქმნა, განსაკუთრებით, აზერბაიჯანელებთან, რომლებიც შედარებით უკეთეს პირობებში იმყოფებოდნენ, რადგან „ჯანდარის ტბა“ და სარწყავი არხი მათ ტერიტორიაზეა განთავსებული. სვანები ამ სარწყავს მოკლებულები აღმოჩნდნენ. ამასთან ერთად წარმოიქმნა დავა მიწის ნაკვეთების განაწილებაზე, კერძოდ, ადგილებში, სადაც მოსახლდნენ აზერბაიჯანელთა სასაფლაო მდებარეობდა.¹³ იყო სხვა კონკრეტული მიზეზებიც, რომელთა დაძლევისა და დრო დასჭირდა. აზერბაიჯანელთა და სვანთა თავდაპირველ დაძაბულ ურთიერთობებზე ეთნოლოგი ხათუნა იოსელიანი შენიშნავს, რომ მთიე-

¹¹ გ. გოცირიძე. ქვემო ქართლის ექსპედიციის დღიურები. 2003. რგ. №1.

¹² უჩა ხარზიანი. სვანები გარდაბანში. ხელნაწერი (ინახება ექსპედიციის არქივში).

¹³ გ. გოცირიძე. ქვემო ქართლის ექსპედიციის დღიურები. 2003. რგ. №2.

ლი ქართველების (სვანების) ამ რეგიონში ჩამოსახლებამ გარკვეული დისონანსი შეიტანა ადგილობრივ მოსახლეობაში, ნაწილობრივ ნეგატიური, თუმცა, ძირითადად, პოზიტიური ხასიათისა. მთავარი შედეგი კი ამ ჩამოსახლებასა დემოგრაფიული სურათის შეცვლა იყო. ამან დაარღვია არსებული ძალთა თანაფარდობა. აქაურ ქართულ მოსახლეობას შეემატა ჩამოსახლებული მთიელები (სვანები), რომელთაც მოინდომეს საკუთარ სამშობლოდ მიჩნეულ ტერიტორიაზე გავლენის მოპოვება; ამან, რა თქმა უნდა, გააღიზიანა აზერბაიჯანელები და არა მარტო აზერბაიჯანელები. სვანებს კონტაქტი გარკვეულწილად ქართულ მოსახლეობასთანაც გაუჭირდათ, მაგრამ დაძაბული, კონფლიქტური სიტუაცია მხოლოდ აზერბაიჯანელებთან შეიქმნა; ზოგჯერ ხელჩართულ წინააღმდეგობამდე მისული.¹⁴

როგორც ირკვევა, შემდეგში ეს ვითარება თანდათან განიმუხტა, სიტუაციაში ხელისუფლებაც ჩაერია; მაგრამ, გამოთქმული მოსაზრების თანახმად ეს განმუხტვა ძირითადად მაინც მიგრანტების გონივრულმა და თავშეკავებულმა მოქმედებამ განაპირობა,¹⁵ ჩვენი აზრით, აქ აზერბაიჯანელების მხრიდანაც მათი დადებითი როლიც უნდა იქნეს გათვალისწინებული. მთლიანობაში კი ყოველივე ეს შრომითი საქმიანობის თანმხვედრი და ეთნიკური პროცესების თანმიმდევრული რეგულირებისა და განვითარების შედეგია. უნდა ითქვას, რომ სვანები ძნელად, მაგრამ ნელ-ნელა შეეწვივნენ ადგილობრივ პირობებს, ჰავას, კლიმატს; შექმნეს თავიანთი მეურნეობა (უფრო სწორად, მოიწყვეს იგი), დაძლიეს მთელი რიგი სოციალურ-ეკონომიკური და ფსიქოლოგიური ბარიერები, დაიწყეს სრულიად ახალი ცხოვრება.¹⁶ ახლა მათი (აზერბაიჯანელებისა და სვანების) ურთიერთობა გაწონასწორებულია და სტაბილური, კეთილმეზობლური და საქმიანია. ისინი ოჯახებით იცნობენ ერთმანეთს და პატივს სცემენ ურთიერთის წეს-ჩვეულებებს, რელიგიურ აღმსარებლობას. აზერბაიჯანელები დადიან ქართულ ტაძრებში, დებულობენ მონაწილეობას ეკლესიათა მშენებლობაში (მაგ. ვახტანგისში, სადაც ახალი ტაძარი აშენდა, ჰყავთ თავიანთი ქართველი მეგობრები – „ყონალები“, „ნათლიობენ“, (ზეპირი შეთანხმებით და არა საეკლესიო მხრონცხების წესით). აზერბაიჯანელები დღესას-

¹⁴ ხ. იოსელიანი. ეთნოსთა შორისო ურთიერთობის კულტურულ-ისტორიული პრობლემები (გარდაბნის რაიონის ეთნოგრაფიული მონაცემები). „ეთნოლოგიური კრებული“. თბ. 2008, გვ. 3-9.

¹⁵ ხ. იოსელიანი. ეთნოსთა შორისო ურთიერთობის კულტურულ-ისტორიული პრობლემები.

¹⁶ ხ. იოსელიანი. ეთნოსთა შორისო ურთიერთობის კულტურულ-ისტორიული პრობლემები.

წაულებზე იწვევენ ქართველებს (მაგ. „ყურბან ბაირამის“, „ნოურებობის“ დროს) და სხვ.¹⁷ თუმცა წმინდა ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით, მაინც რჩება ზოგი ისეთი წესი ან ჩვევა, რაც სვანებს არ მოსწონთ, ან პირიქით. მაგ., აზერბაიჯანელები ძროხას მარცხენა მხრიდან წველიან განსხვავებით ქართველებისა. როცა საკლავს კლავენ, მას გასატყავებლად ცალ ფეხზე კიდებენ;¹⁸ მათ არ მოსწონთ სვანების გოროზი ხასიათი, ღვინის სმა და ზანგრძლივი ქეიფები, „მემთვრალეობა“, სამაგიეროდ, სვანებს მოსწონთ აზერბაიჯანელების ჩაის სმის რიტუალი, ერთმანეთთან მოსაკითხად მისვლა-მოსვლა, ჭირსა და ღვინაში თანადგომა და სხვ., რასაც ინტეგრაციისათვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს. ხალხთა კულტურული და სოციალური დიალოგის ეს მხარე (ურთიერთობის ეთიკა), მისი განვითარების დინამიკა) საგანგებო კვლევის საგანია, ამდენად, აქ მასზე აღარ შევჩერდებით,¹⁹ მაგრამ იმ საკითხებზე, რაც უშუალოდ გადმოსახლებულ სვანთა ყოფით ადაპტაციას, (ყოფასა და კულტურას) შეეხება, ამ მხრივ რამდენიმე შემაჯამებელი წინადადების თქმა შეიძლება.

1. **სამეურნეო ყოფა.** ცნობილია, რომ სამეურნეო გამოცდილება და ტრადიციები ეთნოსის არსებობის ძირითადი პირობაა, გარემოსთან შეგუებული, ადაპტაციისა და სიცოცხლის უზრუნველყოფის კულტურის ყველაზე არსებითი ნიშანი, რა მოხდა მიგრირებულთა ყოფაში ამ მხრივ, სვანები უძველესი დროიდან მსხვილფეხა მესაქონლეობას მისდევდნენ და წველადი მეურნეობა მათთვის წამყვანი დარგია. აქ კი, ქვემო ქართლში, სრულიად განსხვავებულ ეკოლოგიურ გარემოში, სადაც ცხელი კლიმატური პირობებია (ნალექების რაოდენობაც ძალიან მცირე), ცხოვრება გაუჭირდათ. ადგილობრივი საძოვრები (იალნოს მთის კალთები და ველები) მშრალნიდაგანია და უწყლო, ზაფხულობით სიცხისაგან გამოფიტული, ეროზირებული. შესაბამისად, ბალახიც ყუათიანი არ არის. ამდენად, სვანებისთვის მთიური მესაქონლეობის ტრადიციული სისტემის აქ გადმოტანა შეუძლებელი აღმოჩნდა. ისინი იძულებული შეიქმნენ ადგილობრივ ბარულ სისტემაზე გადასულიყვნენ, რაც ასევე რთული იყო. სვანეთიდან გადმოყვანილმა საქონელმა აქაურ კლიმატს ვერ გაუძლო და დაიღუპა. ამიტომ იყიდეს ადგილობრივი ჯიშის საქონელი, რომე-

¹⁷ გ. გოცირიძე. ქვემო ქართლის ექსპედიციის დღიურები.

¹⁸ ხ. იოსელიანი. ეთნოსთა შორისო ურთიერთობის კულტურულ-ისტორიული პრობლემები.

¹⁹ გ. გოცირიძე. ეთნიკური პროცესები და კულტურათა დიალოგი ქვემო ქართლის მოსახლეობაში (ქართულ-აზერბაიჯანული ურთიერთობების მაგალითზე) გარდაბნის და მარნეულის რაიონები. ჟურნ.: „ლოგოსი“. თბ. 2008, გვ. 260-264.

ლიც ნაკლებს იწველება და მას ბაგურ პირობებში ინახავენ.²⁰ მიიჩნევენ, რომ ქვემო ქართლის ლანდშაფტები უფრო მეცხვარეობისთვისაა მისადაგებული. ამას აზერბაიჯანელები მისდევენ. მსხვილფეხა საქონელი მათ თითქმის არც ჰყავთ, დარგი კი ტრადიციის ძალით აქვთ შემორჩენილი და საძოვრებად იონჯით მოჭარბებულ ველ-მინდვრებს და „იალალებს“ იყენებენ.²¹

სვანები წუხან, რომ აქაური რძე, რაც უნდა ეცადონ, ნაკლებცხიმოვანია და სულგუნი ისეთი არ გამოდის, როგორც სვანეთში. მიუხედავად ამისა, სულგუნს მაინც ამზადებენ და რეალიზაციაც არ უჭირთ, ამარაგებენ არა მარტო ადგილობრივ ბაზარს, არამედ – თბილისსაც. საინტერესო ფაქტია, რომ სულგუნის დამზადება სვანების მიბაძვით აზერბაიჯანელებმაც სცადეს. მაგრამ ტექნოლოგია ვერ სრულყვეს; მათი „სულგუნი“ უხარისხოა და მალეფუჭებადი, ამიტომ ეს მოსახლეობა უფრო ცხვრის მოხდელ ყველს ამჯობინებს, რაც ასე თუ ისე მაინც ტრადიციულია და მიღებული.

მიგრირებული სვანებისათვის სამეურნეო ტრადიციების შენარჩუნების მხრივ მარნეულთან შედარებით მდგრადი ვითარებაა შექმნილი მარნეულის რაიონში. სახელდობრ, სოფელ თამარისში, სადაც სარწყავი არხიც ახლოს გადის და ნიადაგიც უკეთესია. აქ ჩასახლებული სვანები არა მარტო მესაქონლეობას მისდევენ (ჰყავთ საკმაო რაოდენობის საქონელი), არამედ მიწათმოქმედებასაც. თესვენ ხორბალს, სიმინდს. გააშენეს ბაღები, ახარეს ვაზი და მშვენიერ ღვინოსაც აყენებენ, ძირითადად თეთრი „უწამლო“ ჯიშისაგან, რადგან რქაწითელი და სხვა ჯიშები აქ არ იციან (ვერ გვარობს), თუმცა შინაზადი სულადის არაფიც არ ღავიწყებიან.²²

რაც შეეხება პურს – ძირითად პროდუქტს; პურს და ჭაღს ისინი ტრადიციულ სვანურ ღუმელში („ფენ“) აცხობენ. ბოლო პერიოდში აქა-იქ თონებიც შემოიღეს. კერძებიდან კი კვლავ ტრადიციულია ღომი და ელარჯი, კუბდარი, ჭვინტარი, ძეხვეული („ზისხორა“) და სხვ.²³ რელიგიურ დღეებში აცხობენ რიტუალურ პურებს – „ლემზირებს“, ამზადებენ განთქმულ სახელებს „სვანურ მარილს“ (თუმცა მისი ინგრედიენტები სვანეთიდან მოაქვთ), მიცვალებულის ხარჯისათვის კლავენ საკლავს, ინდიან დღეობებს. უყვართ სტუმარი და მას მამაპაპური წესით უმასპინძლებიან.²⁴

²⁰ გ. გოცირიძე. ქვემო ქართლის ექსპედიციის დღიურები.

²¹ გ. გოცირიძე. ქვემო ქართლის ექსპედიციის დღიურები.

²² გ. გოცირიძე. ქვემო ქართლის ექსპედიციის დღიურები.

²³ გ. გოცირიძე. ქვემო ქართლის ექსპედიციის დღიურები.

²⁴ გ. გოცირიძე. ქვემო ქართლის ექსპედიციის დღიურები.

მატერიალური კულტურა. სვანები ქვემო ქართლშიც ტრადიციული მატერიალური კულტურის, ეროვნული ფასეულობების დამცველები არიან. ისინი საუკეთესო ხის ოსტატებად ითვლებიან და ამ ხელობას წარმატებით იყენებენ. ამზადებენ სვანურ ავეჯსა და ღვამ-ჭურჭელს. მათგან აღსანიშნავია საუფროსო სკამ-სავარძელი „საკურცხილ“ და საჯალაბო ტახტი, არაჩვეულებრივი, დახვეწილი ორნამენტებით შემკული, სინატიფისა და ხელოვნების ნამდვილ ნიმუშებს რომ წარმოადგენენ. საკურცხლის ჩუქება საპატიო სტუმრისთვის დიდ პატივად ითვლება. ასე რომ, მათი ეს ნახელავი ეროვნული მენტალობისა და იდენტობის ნიშნად შეიძლება ჩაითვალოს.²⁵ გარდა ხის დამუშავების ოსტატობისა, საკვლევ რეგიონში მიგრირებული სვანები შინამრეწველობის სხვა ტრადიციულ დარგებსაც არ ივიწყებენ. ესაა, მაგალითად, მატყლის დამუშავება ქუდებისა და წინდა-ნაბდებისათვის, რასაც ქალები მისდევდნენ. ისინი მატყლს მეცხვარეებისაგან ყიდულობენ (რადგან თვითონ ცხვარი არა ჰყავთ), მაგრამ ადგილზე თელავენ და სვანურ ქუდებს კერავენ. ქუდებს ამზადებენ ბაზარზე გასაყიდადაც. სვანური ქუდის გარეშე სვანი კაცის ცხოვრება წარმოდგენილია. ის მათი საწესო რიტუალის აუცილებელი საგანი, ნამუსისა და ვაჟკაცობის სიმბოლო, ცასთან და ზეციურ ძალებთან დამაკავშირებელი ატრიბუტი, მთიელი კაცის სიამაყის გამომხატველი ნიშანია.²⁶

სვანური კულტურის მენტალობის ყველაზე თვალსაჩინო მახასიათებელია სვანური კოშკი, რომელიც თითქმის ყველა სოფელსა და დასახლებულ პუნქტებში ღვას და იმაზე მიგვანიშნებს, რომ აქ სვანები ცხოვრობენ.

ცნობილია, რომ კოშკური ნაგებობა (მათ შორის სვანური კოშკები) ციხე-სახლების, საცხოვრებლის, მტერთან ბრძოლისა და თავდაცვის კომპლექსური ნაგებობაა, ვერტიკალურ განზომილებაში გადაწყვეტილი. სივრცობრივად იგი (ინტერიერში) მოიცავს როგორც ადამიანის, ისე საქონლის სადგომს („მაჩუბს“);²⁷ ბუნებრივია ქვემო ქართლში მოსულ სვანებს საცხოვრებლად სულ სხვა ტიპის (ძირითადად ორსართულიანი ტიპური) სახლები დაახვედრეს, პატარა ეზოებით და სათავსებით, მაგრამ მათ შეძლებისდაგვარად სცადეს ამ სახლების გადაკეთება. ეზოებში მცირე ზომის კოშკები ააგეს, სიმბოლური დანიშნულებით, ნაწილობრივ სამეურნეო მიზნითაც რომ იყენებენ. ისინი პატარა კოშკებს სასაფლაოებზეც ღვამენ, შიდა სასანთლებით, იმ

²⁵ გ. ჩიტაია. სვანური „საკურცხალ“. შრომები. ტ. II. თბ. 2000, გვ. 140-153.

²⁶ გ. ჩიტაია. სვანური „საკურცხალ“. შრომები. ტ. II.

²⁷ ა. ქალდანი. კოშკური საცხოვრებელი სვანეთში. ჟურნ.: „ძეგლის მეგობარი“. №3 თბ. 1986, გვ. 21-27.

მიზნით, რომ გარდაცვლილს საიქიოში დახვდეს სადგომი, სააქოსა და საიქიოს, მიწისა და ზეცის დამაკავშირებელი სახლის ნიშნად.²⁸ მოხრობელის თქმით: „სვანი სულ ზეცისკენ იხედება, კოშკიც ზეცისკენაა მიმართული, როგორც კიბე, ღერძი ამ სამყაროსი“.²⁹ ასე, რომ სვანებისათვის კოშკი (საცხოვრებელი), სვანური ქუდი და საკურცხალო ყოფითი კულტურის ის ელემენტებია, რომლებიც გარკვეული რელიგიური სიმბოლიკითაა დატვირთული და სვანთა ხასიათის, მათი მენტალობის მკაფიო მახასიათებლებად გვევლინება.

სულიერი კულტურა, რწმენა-წარმოდგენები და ღღესასწაულები. სამეურნეო ყოფისა და მატერიალური კულტურის საკითხებთან ერთად ყურადღებას იქცევს გადმოსახლებულთა ყოფაში ტრადიციული რწმენა-წარმოდგენების, ღღესასწაულებისა და ცალკეული რიტუალების შენარჩუნება-შენახვის საკითხი. როგორც მოხრობელები გადმოგვცემენ – ისინი ცდილობენ არ დაივიწყონ თავიანთი საკულტო ძეგლები, ძველი სიწმინდეები, სალოცავები, საერთოდ ყველა ის წეს-ჩვეულება და რიტუალი, რომლებსაც სვანეთში ასრულებენ. ამიტომაც ყოველ დიდ რელიგიურ ღღეობებზე, კვირიკობა იქნება ის, ღვთისმშობლობა, ლიფანალი თუ სხვა, მიდიან სვანეთში, თან მიჰყავთ საკლავი, მიჰაქვთ სხვადასხვა შესაწირავები, რიტუალური პურები და აღასრულებენ მამა-პაპურ ადათსა და რიგს.³⁰ იმავდროულად ცდილობენ ეს ტრადიციები მომავალ თაობას გადასცენ, რათა მათ არ დაავიწყდეთ წინაპართა ხსოვნა, სამშობლოს ცნება, ვაჟკაცობის, პატრიოტიზმის ფასეულობები, სვანური სიმღერა და ფერხულები, საერთოდ „სვანობა“ როგორც თვითონ ამბობენ. მოსახლეობის, ნაწილი კი (მოზუტები, ავადმყოფები), რომელთაც არ შეუძლიათ სვანეთში წასვლა, ახლობლებს სთხოვს ამ წესის მათი სახელით შესრულებას, თან ატანენ სანთელს, რიტუალურ კვერებს, შესაწირავ ფულს და ა. შ.

ბოლო ხანებში ზოგიერთმა თემმა მოახერხა და სალოცავის ნიშის გადმოტანაც შეძლო, რითაც მრევლს კულტმსახურების ადგილზე შესრულების საშუალება მიეცა.³¹

სოციალური ურთიერთობები. გადმოსახლებას და მათ ლოკალურ მიგრაციებს არ შეუცვლია სვანთა სოციალური ურთიერთობების ისეთი სფერო, როგორიცაა ოჯახი, საქორწინო ურთიერთობები, ნათესაური სისტემა და სხვ. გაირკვა, რომ ისინი თავდაპირველად ერიდებოდნენ არასვანებთან ქორწინებას,

²⁸ გ. გოცირიძე. ქვემო ქართლის ექსპედიციის დღიურები.

²⁹ გ. გოცირიძე. ქვემო ქართლის ექსპედიციის დღიურები.

³⁰ გ. გოცირიძე. ქვემო ქართლის ექსპედიციის დღიურები.

³¹ გ. გოცირიძე. ქვემო ქართლის ექსპედიციის დღიურები.

ადგილობრივ ქართლებთანაც კი, მაგრამ მალე ეს ფაქტორი დაძლეულ იქნა. ახლა შერეული ქორწინების არაერთი შემთხვევა ფიქსირდება, ქართლ-კახელებთან, მთიულებთან; მაგრამ, რაც შეეხება თავად რიტუალს, ქორწილს იხდიან სვანური წესით, ეკლესიაში ჯვრის წესით და სამოქალაქო რეგისტრაციით, სვანური სუფრით, სადღეგრძელოებით, ცეკვა-თამაშითა და სიმღერით. ასე რომ, სვანური „ლილეოსა“ და „ხორუმის“ (სვანური ფერხულის) ხმა ქვემო ქართლის ამ კუთხეშიც გაისმის. ზოგი მამაკაცი ცდილობს ამ დროს ეროვნულ ტანსაცმელში (ჩოხა-ახალუხში) გამოეწყოს, ქუდიც აუცილებლად უნდა ეხუროს.³²

მიგრანტი სვანები მტკიცედ იცავენ ოჯახისა და სტუმარმასპინძლობის ტრადიციებს. სტუმარს ეზოში ეგებებიან ტაბლითა და პურ-მარილით, სვანური კუბდარით, უკლავენ საკლავს. განსაკუთრებით საპატიო სტუმარს კერასთან ახლოს საკურცხილს უთმობენ, საკურცხილითვე ასაჩუქრებენ. ოჯახში კვლავინდებურად მოქმედებს ეტიკეტით დადგენილი წესები, უფროს-უმცროსობის ინსტიტუტი, რისი დარღვევაც ღირსების შელახვად მიაჩნიათ.³³

დაბოლოს: ქვემო ქართლში ჩასახლებული სვანების ცხოვრებაში ჯერ კიდევ რჩება გადაუჭრელი პრობლემები. ეს პრობლემები ძირითადად სოციალური და ეკონომიკური ხასიათისა, და შრომითი დასაქმების, შრომითი რესურსების გამოყენებას ეხება. ამის გამო ნაწილი მოსახლეობისა (უმეტესად მამაკაცები) საშოვარზე რუსეთში ან ევროპაში მიდის, ოჯახში მხოლოდ მოხუცები და ქალები რჩებიან; ქალები ნაკლებად გადიან გარეთ, მაგრამ ყოველივე ეს ერთად აღებული ართულებს მათ ყოფას. ამ პრობლემათა გადაჭრა კი ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაზეა დამოკიდებული.

ამრიგად, თუ ჩვენ მიერ ზემოთ მოტანილ ყველა მასლას შევაჯერებთ, დასკვნის სახით შეიძლება ვთქვათ, რომ ქვემო ქართლში ჩასახლებული სვანების ყოფა და კულტურა, მიუხედავად გარკვეული ტრანსფორმაციისა, ტრადიციულია. მათი სოციალური და კულტურული ადაპტაციის პროცესები დინამიკურია, თანმიმდევრული და სხვა ადგილობრივებთან მიმართებით ინტეგრირებადი. განვითარებაში ეს პროცესები პერიოდულ, ეტაპობრივ დაკვირვებას და შესწავლას მოითხოვს, რათა სტადიალური მოვლენების ეთნოსპეციფიკა თანმიმდევრულად გამოვლინდეს.

³² გ. გოცირიძე. ქვემო ქართლის ექსპედიციის დღიურები.

³³ გ. გოცირიძე. ქვემო ქართლის ექსპედიციის დღიურები.

სქემა №1

სვანთა განსახლების სურათი სოფ. ლეშმანიერას მიხედვით*

I უბანი		II უბანი		III უბანი		IV უბანი		V უბანი	
თემები	გვარები	თემები	გვარები	თემები	გვარები	თემები	გვარები	თემები	გვარები
კალა, უშგული, ადიში, ქალდე	ავალიანები ქალდანები ჭელიძეები ნიუარაძეები ჩარქსელიანები ლვანლიანები ხვისტანები	მულახი	იოსელიანები შერვაშიძეები მარგიანები ფორფოლიანები	იფარი, ლატალი	ხვისტანები გულბანები პირველები ვორძაძეები	ლენჯვერი	გულელანები შუკვანები	კალა	მარგვლიანები ხარძიანები გველებიანები

* სქემა შედგენილია 2006 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დროს

Giorgi Gotsiridze

**SETTLEMENTS OF THE SVANS (WESTERN GEORGIAN
HIGHLANDERS) IN KVEMO (LOWER) KARTLI
(MUNICIPALITIES OF MARNEULI AND GARDABANI)**

Summary

Article deals with the study of processes of migration in Georgia. The cultural life of migrated Svanetian population (Western Georgian Highlanders) in Kvemo (Lower) Kartli region (namely municipalities of Marneuli and Gardabani) is the case of study. Attention is paid to economic and cultural adaptation and problems of integration of migrated Svans. This problem is scantily researched in Georgian special literature except for few exceptions. The dynamics and the picture of preservation of ethno-cultural traditions are shown; also, relationship of the Svans with local Georgians or non-Georgian population, namely with Azeris that was complicated from the beginning but later, step by step, it was overcome. Nowadays these processes are easy to regulate.

According to ethnographical material of the region which is under our survey the article observes following items: area of settlement of the Svans, monuments of material and spiritual culture, system of values, religious practice, communication with the metropolis, religious tradition, feasts etc.

Concerning to ethnographical investigation, in the modern life of the Svans, despite unusual geo-ecological environment and kind of social and economic problems, they are inclined to maintain traditional way of life and to pursue the economic customs that are traditional for them (mainly stock raising and field crop cultivation), also they follow gardening and wine-making, that indicates the good level of adaptation and integration to the new environment.

Much stable and less changeable is a spiritual, cultural, ethno-psychological, ethno-identical, and mental characteristics of migrated Svans, which is enhanced by traditional values, also construction of churches, religious tolerance towards the faith in the region.

Article deals with modern economic problems in general, issues of unemployment; rational use of labor resources are meant to be resolved in the future.